

A további fejlemény: sorra-rendre olyan *elektronikus dokumentumok* keletkeztek, amelyeknek nem volt/nincs hagyományos formájú eredetije, tehát nem másolatok, hanem eredeti művek. A velük való „bánásmód” öltött testet *Dublin Core*-ban, illetve az általa meghatározott metaadatokban. Noha vele kapcsolatban lehet kisebb-nagyobb kritikával élni, az azonban bizonyos: napjainkban a legkimunkáltabb és a legfejlesztetebb koncepció az elektronikus dokumentumok leírásának módjairól.

Létrejöttéről: 1995 márciusában az Ohio állambeli Dublinban a könyvtárügy, informatika és a rokontérületek képviselőiben 52 szakember azért gyűlt össze, hogy kimunkálja az elektronikus dokumentumok leírásának modelljét, amely a metaelemek dublini magja (*Dublin Core Metadata Elements = DCME*) néven vált közismertté. E formátum továbbfejlesztéséről azóta a *Dublin Core Metadata Initiative (DCMI)* gondoskodik, amely 1999-ben 15 azonosító felvételére, nevezetesen a *Dublin Core Metadata Element Set (DCMES)* alkalmazására tett javaslatot. Ezek a következők: cím (title), létrehozó (creator), tárgyszó (subject), kiadó (pub-

lisher), közreadó (contributor), időpont (data), típus (type), formátum (format), azonosító (identifier), forrás (source), nyelv (language), reláció (relation), tárgykör (coverage), jogi vonatkozások (rights).

Ezt követően a szerző a *Dublin Core* gyakorlati alkalmazásához szükséges ismereteket (a formátum szerkezete és interpretálása, a leírások elkészítése és megformázása, az alkalmazás előnyei és hiányosságai) hozza olvasói tudomására.

Oroszország „letette a garast” a *Dublin Core* használatbavétele mellett, ami egyszerre jelenti a formátum szabályozásának orosz nyelvre fordítását (ennek határideje 2000. január 1-je volt), a könyvtárakban és a tudományos-műszaki tájékoztatási intézményekben az alkalmazási feltételek megteremtését, a továbbfejlesztést intéző *DCMI* munkájában való részvételt, Oroszország különféle régióban felkészítő tanfolyamok tartását.

/BARYŠEVA, O. V.: Internet, metadannye, Dublin Core. = *Naučno-tehničeskaja informacija*, 1. ser. 3. sz. 2000. p. 21–28./

(Futala Tibor)

A tulajdonlás kontra hozzáférés közgazdaságtana: az Orosz Tudományos Akadémia Természettudományi Könyvtárának vizsgálata

Az *Orosz Tudományos Akadémia (OTA)* könyvtárainak fő feladata, hogy az akadémiai intézetek kutatási témáihoz gyorsan és teljeskörűen hozzáférhetővé tegyék a világ szakirodalmát. A legfontosabb információforrást a folyóiratcikkek jelentik. Az információtechnika gyorsan fejlődő világában az akadémiai könyvtárak egyre több hozzáférési lehetőséggel szembesülnek. A cikkek megszerzhetők nyomtatott és elektronikus hordozón, előfizetéssel vagy alkalmi beszerzéssel, teljes szövegű adatbázisokból, könyvtárközi kölcsönzéssel, vagy dokumentumküldő szolgálatoktól.

Nagyon fontos a különböző elérési módok költségeinek ismerete, mert az árak folyamatosan nőnek, a pénzügyi keretek pedig egyre csökkennek. A hozzáférést és a tulajdonlást szembeállító modell alkalmas ad a korlátozott anyagi lehetőségek hatékony beosztására. Alapja az előfizetett folyóiratok egyszeri felhasználására eső költségek becslése, és ennek összehasonlítása a könyvtárközi kölcsönzés költségeivel.

A modellt 1968 óta fejlesztik. A New York-i Állami Egyetem könyvtáraiban végzett korábbi kutatások komoly megtakarítást mutattak ki a könyvtárközi kölcsönzés felfuttatásának köszönhetően. Ugyanezt a modellt használták az *OTA Természettudományi Könyvtárában (TK)*, amely jelentősen eltérő gazdasági körülmények között működik. A TK Oroszország egyik legfejlettebb, a kutatóintézetek könyvtárait magában foglaló, centralizált rendszerének központi könyvtára. Honlapjának címe: <http://ben.irex.ru>.

Nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés az OTA TK-ban

A könyvtárban két osztály foglalkozik könyvtárközi kölcsönzéssel. A könyvtárközi kölcsönzési osztály a belföldi kéréseket bonyolítja, a nemzetközi csere és kölcsönzés osztálya a TK és külföldi partnerei közötti tranzakciókat intézi.

1997 előtt a TK-ból küldött igények száma évi 200 körül volt, ezek átlag 60%-át teljesítették. 1997-ben viszont már 721 kérést továbbítottak, és ez a szám 1998-ban 2240-re nőtt; 96,8%-ban folyóirat-cikket kértek. A növekedés kiváltó oka az volt, hogy a TK a felhasználók számára az interneten hozzáférhetővé tette a világ nagy könyvtárainak és dokumentumszolgáltatóinak katalógusait. A könyvtár számos nemzetközi projektbe kapcsolódott be. Ezek közül kiemelkedő az INTAS (International Association for the Promotion of Cooperation with Scientists from the Independent States of the Former Soviet Union = a FÁK-tagországok tudósainak támogatására létrehozott nemzetközi egyesület) projektje és az OCLC által kínált próbalehetőség. Az INTAS projekt keretében német, angol, francia könyvtárak és információs központok elérésére nyílt mód. Az OCLC-n keresztül a könyvtár könyvtárközi kölcsönzést folytatott az Egyesült Államok egyetemi könyvtáraival. A Bajor Állami Könyvtárral kötött szerződés keretében pedig az orosz tudósok kéréseire folyóiratcikkek másolatait szerzi be.

Az igények növekvő száma nagyobb költségekkel jár, de ezek mértékét a TK könyvtárosai igazán még nem ismerik. A kölcsönkérések növekedésével nem nőtt együtt a kölcsönadás, főleg mert a külföldi könyvtárak – online katalógusok hiányában – nemigen ismerik az orosz állományokat. A hiányok pótlását megkezdték.

A TK nemzetközi könyvtárközi kölcsönzési gyakorlata ugyanolyan, mint másoké: csak akkor fordulnak a külföldi forrásokhoz, ha országon belül nem találják a keresett dokumentumot. A igénylők kéréseiket már elektronikus levélben is küldhetik, mégis legtöbbször a hagyományos postát választják. A TK a megrendeléseket webes űrlapokon vagy az online katalógusok segédfunkcióin keresztül továbbítja. A beérkező dokumentumokat e-mail segítségével juttatja el a végfelhasználóknak.

A kölcsönkért dokumentumokért a TK hagyományos, nemzetközileg szabványosított kuponokkal fizet, az IFLA-vouchert nem használja. (Ez különben sem alkalmas a hálózaton keresztüli rendelés fizetésére.) Egyébként a cikkmásolatokért a TK nem fizet, a költségeket az említett projektek keretében kapott támogatás fedezi.

A TK folyóirat-előfizetési politikája

A korábbi években a beszerzési keret évi 5000 folyóiratcím előfizetését tette lehetővé. Ez a szám az áremelkedések és a forrásszűkítés miatt 1990-re 2847, 1996-ra pedig 381 címre csökkent. 1999-ben már csak 200 devizás cím maradt, viszont a TK előfizette a Science Citation Index és a Current Contents adatbázist. 900 további folyóirat előfizetését alapítványok (pl. Soros) biztosítják. A TK az orosz könyvtári konzorcium tagjaként hozzájut az Elsevier és a Springer Verlag teljes szövegű adatbázisaihoz is.

A beszerzendő folyóiratokat szakértői bírálatok és bibliográfiai hivatkozások elemzése alapján választják ki, a költségeket csak a végső döntési fázisban veszik figyelembe: a javasolt kiadványokat az árak szerint állítják sorrendbe, és ha a rendelkezésre álló összeg kevesebb, mint a magfolyóiratok ára, először a legdrágábbat húzzák ki a listából. Ez a modell bizonytalan pénzügyi feltételek között jól működik, de nem foglalkozik az elért költséghatékonysági kérdéseivel. Hatékonyabb lehet a könyvtárközi kölcsönzés vagy a dokumentumszolgáltatók igénybevétele, a könyvtár céljait pedig az fogja a legjobban szolgálni, ha a kutatók a TK honlapjáról indulva közvetlenül eljuthatnak majd a kívánt publikációhoz.

A hozzáférés és a tulajdonlás gazdaságossági elemzése

Az alkalmazott modell az előfizetés és a könyvtárközi kölcsönzés gazdaságosságát veti össze. A könyvtárközi kölcsönzés költségei a kérő és a küldő könyvtárban felmerült bérköltségből, a tárgyi eszközök használatának költségéből és a dokumentumok eljuttatásának díjából származnak. Ezek a költségek minden egyes megrendeléskor jelentkeznek. Költséget jelenthet az is, ha az olvasónak várnia kell a dokumentum megérkezésére, de ez az egyetemi könyvtárakban általában elhanyagolható. A másik esetben az előfizetés költségeihez hozzá kell adni a katalógizálás és a tárolás költségeit is. Az így kapott összeg többnyire állandó, és független a tényleges használattól. A költséghatékonyság meghatározásának legegyszerűbb módja, ha a könyvtárközi kölcsönzés tételenkénti költségét megszorozzák a kérések számával, és ezt az összeget viszonyítják a folyóiratcím teljes életciklusára számított költségekkel.

A külföldi folyóiratok elérésének költségbecslése

A tanulmány készítői megkapták a TK-tól a bérekre, beszerzési költségekre és eszközértékekre vonatkozó adatokat. 1998-ban a dokumentum-szolgáltatás éves költsége 24 600 USD volt, aminek több mint 90%-át nemzetközi alapítványok fedezték, a könyvtárat csak a kéréshez használt kuponok díja terhelte. Végeredményben az OTA TK könyvtárközi kéréseinek tételenkénti költsége kb. 11 USD, ebből 0,5 USD a bér, 9,9 USD a dokumentum küldőjének fizetendő összeg. Az amerikai egyetemeken hasonló elemekből kapott adat ezzel összemérhető: ott tételenként 14 USD az összköltség, ebből 10,3 USD a bér, és 2,7 USD a dokumentum küldőjének fizetendő összeg. A béreknél a rubel alulértékelése torzítja az összehasonlítást, a dokumentumküldésnél pedig az, hogy az Egyesült Államokban jórészt belföldi tranzakciók vannak.

Megtakarítási lehetőségek

Az egységnyi olvasói használatra eső költségeket külön vizsgálták a könyvtár devizában előfizetett folyóiratainál, és külön a Soros Alapítvány által előfizetett folyóiratoknál. Ezért két koordináta-rendszert használtak, amelynek vízszintes tengelyén a használók évenkénti számát, függőleges tengelyén pedig az előfizetési díjat vették fel. Az egyes folyóiratcímekre kapott adatpárok egy-egy koordinátoponttal jellemezhetők. A könyvtárközi kölcsönzésre kapott átlagadat egy, az origón áthaladó, 11 USD/cikkhasználat meredekségű egyenessel ábrázolható. Ha a folyóiratot jellemző pont e vonal fölé esik, érdemes lemondani az előfizetéséről, és a kereteket átirányítani a könyvtárközi köl-

csönzésre. Az OTA TK által előfizetett 177 folyóirat közül ez 127-re igaz, amiből évente kb. 223 ezer USD megtakarítás várható; hasonló nagyságrendet tapasztaltak az amerikai könyvtáraknál is. A diagram szerint a Soros Alapítvány által finanszírozott 99 folyóirat közül is 57 előfizetését érdemes lemondani, itt a várható költségmegtakarítás évi 65 ezer USD. Mivel utóbbi esetben az *Ulrich's Directory*-ban feltüntetett árakból indultak ki, elképzelhető, hogy a Soros Alapítványnak adott kiadói árengedmények miatt gazdaságosan valamivel több előfizetés is fenntartható. (Megjegyzendő, hogy könyvtárközi kölcsönzés esetén a TK költségei a támogatásoknak köszönhetően jóval kisebbek, így ha csak ezt vették volna figyelembe, sokkal több folyóirat lemondását javasolták volna.)

Az összehasonlítás nem számol az olvasó részéről a várakozás miatt felmerülő költségekkel, illetve haszonkimaradással. New York állam egyetemi könyvtáraiban ezt folyóiratcikkenként 2,5 USD-ra becsülték. Ennek beszámításával érdemesnek mutatkozik mégis fenntartani az előfizetést további 11 sajtó és 3 alapítványi finanszírozású folyóiratnál.

Az elemzés hiányossága, hogy kihagyta a számításból a legkorszerűbb információforrások, a teljes szövegű adatbázisok és az interneten megjelenő elektronikus folyóiratok használatát. Nem volt tekintettel arra sem, hogy kutatási cél érdekében a gyors hozzáférés sokszor fontosabb a költségmegtakarításnál.

/KINGMA, Bruce R. – MOURAVIEVA, Natalia: The economics of access versus ownership: the Library of Natural Sciences, Russian Academy of Sciences. = Interlending & Document Supply, 28. köt. 1. sz. 2000. p. 20–26./

(Góth László)

Könyvtárak és könyvtárügy Izraelben

Történeti áttekintés

Palesztina területén a kora középkortól zsidó közösségek tartottak fenn nyilvános könyvtári gyűjteményeket, amelyek használata ingyenes volt. A könyvek és kéziratok javarészt judaikák voltak, de előfordultak filozófiai és matematikai művek is. A későbbi századokban ezek továbbra is a zsinagógák és a Beit Ha-Midrash (tanítóház) részeként működtek. A nem zsidó közösség könyvtárai a 19.

században jelentek meg Palesztinában, főként Jeruzsálemben, külföldi intézetek tulajdonában. Az első, világi irodalmat gyűjtő könyvtárat a jeruzsálemi zsidó kórházban alapították 1854-ben, s a gyűjteményt héber, német, angol, francia és olasz nyelvű kötetekkel gyarapították. A század második felében több nyilvános könyvtárat hoztak létre mind Jeruzsálemben, mind az új településeken.